

УДК 327(497.1:437)"197/198"(093.2)
323.269.3(437)(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.2.pel.147-174>

Оригинални научни рад

Примљен: 28. 5. 2021.

Прихваћен: 29. 6. 2021.

Јан ПЕЛИКАН

Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг
pelikan.j@atlas.cz

Ондреј ВОЈТЈЕХОВСКИ

Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг
ondrej.vojtech@seznam.cz

Чехословачка и Југославија у другој половини седамдесетих година 20. века

АПСТРАКТ: Рад је настао анализом до сада некористићених архивских извора. Бави се карактером и специфичним облицима односа између Чехословачке и Југославије после 1974, када је превазиђен спор два левичарска ауторитарна режима који је настао после гушења Прашког пролећа. Поред међудржавних и међувладиних контаката, бави се и економском сарадњом.

Кључне речи: Чехословачка, Југославија, сарадња, удаљеност, Источни блок

Шестогодишњи период од 1974. до 1980. представљао је у билатералним односима Чехословачке и Југославије релативно мирно доба, лишено суштинских преокрета, било позитивних било негативних.¹ Догађаји из 1973. године, које су симболизовале званичне

1 О југословенско-чехословачким односима после Другог светског рата детаљније видети: Jan Pelikán, *Jugoslávie a pražské jaro*, (Praha, 2008); Jan Pelikán, Ondřej Vojtěchovský, „V předtuše odkvétání. Československo a Jugoslávie v prvních měsících normalizace“, *Securitas imperii*, 1, 2019, 162–196; Ondřej Vojtěchovský, *Z Prahy proti Titovi!: jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012); Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, (Београд, 2008); Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–*

посете Београду највиших представника „режима нормализације“ – министра спољних послова Бохуслава Хњоупека у мају и вође Комунистичке партије Чехословачке Густава Хусака у септембру – дефинитивно су смањили неповерење између два ауторитарна режима и допринели смиревању атмосфере у билатералним односима узбурканим догађајима из августа 1968. године.² Руководство „режима нормализације“ престало је, како у сфери идеологије и пропаганде тако још више у унутрашњим односима, да гледа на Титов режим из визуре актуелне у доба сукоба и са њим спојеног неповерења. Постепено их је напуштао страх да би споља реформистичка, али у многим погледима и даље аутентично лењинистичко-стаљинистичка Југославија могла да преузме улогу заштитника постављеног емиграције или чак да постане њено уточиште. Није се испунило ни очекивање да би Чеси и Словаци, фрустрирани развојем догађаја након ликвидације Прашког пролећа, могли почети да доживљавају Титов режим као алтернативу сивилу „режима нормализације“ или бар као далеки светионик наде.

Разговори са представницима Хусаковог режима, њихова уверавања о жељи да се билатерални односи што више нормализују, као и формални гестови који су долазили из Прага, постепено су помогли да се смањи неповерење руководства Југославије према чехословачком режиму. Југословенски представници су престали да се плаше да би Кремљ могао да искористи нестабилну ситуацију након августовских догађаја и покуша да покрене још један, трећи раздор са Југославијом. Она је проценила да би у таквом случају улога мосто-

1955, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010); Milan Sovilj, *U potrazi za nedostižnim: jugoslovensko-čehoslovačke kulturne veze, 1945–1949*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012); Đoko Tripković, Milica Tripković, *Iskušenja jedne mladosti, Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948. g.*, (Beograd, 1988).

2 Zdeněk Mlynář, *Mráz přichází z Kremli*, (Köln: Index, 1981), Karel Kaplan, *Kořeny československé reformy 1968*, I–II, (Brno: Doplněk, 2000, 2002); Pelikán, *Jugoslávie a pražské jaro*; Gordon H. Skilling, *Czechoslovakia's interrupted revolution*, (Princeton: Princeton University, 1976); Jan Pauer, *Prag 1968: der Einmarsch des Warschauer Paktes: Hintergründe – Planung – Durchführung*, (Bremen: Temmen, 1995); Kieran Williams, *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics, 1968–1970*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Martin Schulze Wessel, *Der Prager Frühling: Aufbruch in eine neue Welt*, 2. durchgesehene und aktualisierte Auflage, (Ditzingen: Reclam, 2018); Kevin Mcdermott, *Communist Czechoslovakia, 1945–89: a political and social history*, (London: Palgrave, 2015), 121–151; Stefan Karner, *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*, I–II, (Köln: Böhlau, 2008); Kevin Mcdermott, Matthew Stibbe, *Eastern Europe in 1968: responses to the Prague Spring and Warsaw Pact invasion*, (Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018).

брана могла бити додељена „режиму нормализације“. У Југославији, у контексту сукоба из 1948, никада није нестао осећај угрожености са Истока, и он је с времена на време растао до нивоа фобије, па она није рачунала само на могућност да буде изложена идеолошкој и пропагандној кампањи, већ није искључивала ни могућност да Чехословачка поново постане база за југословенску информбироовску емиграцију.³

Током седамдесетих година обе стране су узимале у обзир могућност таквог развоја догађаја. Ипак, већ на крају прве трећине ове деценије, таква предвиђања су ставиле у други план. Томе је допринело неколико околности: сервилна уверавања прашког руководства о њиховим чисто пријатељским намерама и сличне, али видно умереније изјаве представника СФРЈ. Много значајнији утицај на односе Београда и Прага имала је стабилизација совјетског приступа Титовој држави. Кремљ је од јесени 1969. давао назнаке да, што се тиче односа са Југославијом, сматра догађаје око сузбијања Прашког пролећа маргиналним и да нема интереса да негативно утиче на међусобну сарадњу, која се од Хрушчовљевог пада 1964. добро развијала. Ништа није указивало на то да би се иза таквог приступа могли налазити скривени мотиви и да Брежњев и његови сарадници разматрају могућност заузимања агресивног курса против СФРЈ и тако понављају тзв. други сукоб или да намеравају да се обрачунају са Титовим режимом као што су са Дубчековим руководством. Пасивни, прилично толерантни и на много начина предусретљив совјетски приступ Југославији савршено се уклопио у све дефанзивнији спољнополитички курс који су водили остарели кључни чланови треће генерације совјетских лидера. Брежњев је специфични положај Титовог режима прихватио као реалност. Политику према њему, коју су током седамдесетих година симболизовали годишњи састанци највиших представника две државе, конципирао је тако да што више допринесе очувању постојећих унутрашњих односа у СФРЈ и њеног међународног положаја.

3 О југословенској спољној политици у тим годинама детаљније видети: Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014); Љубодраг Димић, „Година 1968 – исходште нове југословенске спољнополитичке оријентације“, *1968 – четрдесет година после*, ур. Радмила Радић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 339–375; Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, (Beograd: Zavod za udžbenike, 2019).

Побољшање односа између Београда и Москве и њихово усклађивање скоро до краја седамдесетих, мада понекад праћено мањим вербалним и медијским препуцавањима, било је последица нимало баналне политичке кризе у Југославији у време хрватског Маспока и уклањања са власти такозваних либерала у Србији, две до три године после ликвидације Прашког пролећа. Карактер и исход те кризе потврдили су и додатно ојачали моћ владајуће гарнитуре. Међутим, она је истовремено открила фундаменталне слабости југословенског самоуправног социјализма и међународног позиционирања на принципу неутралности или неучествовања у војно-политичким блоковима. Јосип Броз и његови сарадници морали су прихватити улогу Кремља и његовог система власти као изузетно значајну, ако не и као најважнији стуб на којем стоји не само изградња левичарског ауторитарног режима већ и постојање југословенске федерације као такве.

Југословенско руководство је с правом закључило да ће „режим нормализације“ учинити све да његови односи са Титовим руководством максимално опонашају односе који су владали између Београда и Москве, иако би његово милитантно неостаљинистичко крило сигурно поздравило другачији курс. Није се очекивало да Чехословачка следи пример Живковљевог режима, који је игнорисао ставове Кремља и, на незадовољство својих совјетских (али и чехословачких) савезника, од шездесетих година до краја Хладног рата обнављао спорове са Југославијом. За разлику од чехословачких стаљиниста (и усамљених бугарофила), који су симпатисали потезе Бугарске, Живковљево руководство је имало материјал за сукоб са Југославијом у виду македонског питања, које је код бугарског становништва и даље изазивало емоције. Чехословачко-југословенске односе нису оптерећивали слични проблеми ни из прошлости ни из тадашње стварности. Штавише, односи између две државе и њихових народа били су у даљој и скоријој прошлости добри. Исто је важило и за положај чешке и словачке мањине у СР Хрватској и САП Војводини. Две државе нису имале једна према другој ни велика финансијска потраживања. Једини потенцијални проблем могла је бити чињеница да је Чехословачка после 1948. била уточиште југословенске ибеовске емиграције, али је он имао маргиналан значај.

Следећа повољна околност која је мотивисала руководства обе државе да побољшају односе у политичкој сфери био је неочекивано брз и успешан развој њихове економске сарадње, на који до-

гађаји 1968/69. нису негативно утицали. Размена добара и услуга је расла од почетка седамдесетих. У другој половини те деценије вредност размене је већ премашила милијарду долара. Чехословачка је била на четвртном или петом месту најважнијих економских партнера Југославије, а међу земљама Источног блока друга, одмах после Совјетског Савеза. Чехословачка је развијала економске односе са СФРЈ успешније него са већином других социјалистичких земаља. То је било повезано са повољном комплементарном економском структуром две државе и дугогодишњом традицијом међусобне сарадње, која је повољно утицала на економске везе. Чешки и словачки званичници одговорни за економију и спољну трговину сматрали су да је робна размена са Југославијом, за разлику од сарадње са Бугарском или Румунијом, била заснована на чисто тржишним основама. Били су задовољни што приликом преговора о чисто економским питањима нису морали да се суочавају са идеолошким и пропагандним аргументима својих партнера, иза којих су у већини случајева били скривени себични материјални интереси.⁴ Јасно дефинисана правила и њихово међусобно поштовање повољно су утицали на атмосферу у којој су се одвијали разговори о међусобној трговини и економским односима са Југославијом. За разлику од политичких контаката, ови прагматично вођени преговори имали су конкретан садржај. Представници обе земље ценили су професионалност својих партнера, а међу неким су се постепено развијали и пријатељски односи. Са чехословачке стране то је важило, на пример, за заменика премијера Рудолфа Захадника (у мањој мери током осамдесетих и за његовог наследника Сватоплука Потача), али посебно за Лубомира Штроугала, који је седамдесетих разговарао са својим југословенским колегама (Џемал Биједић и Веселин Ђурановић)⁵ без формалног баласта који је пратио политичку комуникацију представника две државе на највишем нивоу. Чехословачко руководство почело је то да користи од средине седамдесетих, па је Штроугалу, иако је првенствено био одговоран за питања економске сарадње, наложио да у интимнијој атмосфери разговара о неким врло осетљивим политичким проблемима који су настали у међусобним односима. Седамдесетих година

4 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСП), Фонд Политичка архива (ПА), ЧССР, фасцикла 24, Извештај Амбасаде СФРЈ у Прагу, 21. 6. 1979.

5 Сличне односе је осамдесетих Штроугал имао са Милком Планинц и Бранком Микулићем.

имао је задатак да ублажи огорчене југословенске протесте због активирања групе југословенских ибеоваца. Почетком наредне деценије било му је поверено да наговори југословенско руководство да умањи присуство у југословенској јавности чехословачких уметника из емиграције повезаних са дисидентима.

На повољан развој економске сарадње није озбиљније утицао ни неуспех два дуго припремана заједничка пројекта. Први се односио на споразум о увозу радне снаге из Југославије, који је био припреман још пре 1968. Чехословачка економија, која се великим делом развијала на екстензиван начин, патила је од хроничног недостатка хиљада радника. То је отежавало рад машинске индустрије и грађевинарства. Недостатак запослених у грађевинским предузећима надокнађиван је шездесетих година посебним уговорима са страним фирмама, првенствено југословенским. Тај начин је био организационо, а посебно финансијски веома захтеван. Зато се још на крају ере Новотног појавила идеја да се мањак сопствене радне снаге надокнади дуготрајним директним запошљавањем радника из Југославије. Догађаји повезани са Прашким пролећем и његовим сузбијањем потиснули су припреме за спровођење ових планова у страну. Функционери одговорни за економски развој који су уклоњени са јавне сцене након 1969. претпостављали су да ће Хусакова гарнизатура одустати од директног запошљавања радника из СФРЈ. Очекивали су да ће у поставгустовској Чехословачкој превладати страх од прекомерне зависности од Титовог режима и, пре свега, страх од безбедносних последица дуготрајног боравка хиљада југословенских грађана у Чехословачкој. Међутим, „режим нормализације“ се по овом питању понашао рационално и неочекивано прагматично. Већ почетком седамдесетих започело је испитивање спремности југословенске стране да настави са спровођењем овог плана. Званични међудржавни разговори, започети 1972, довели су за непуне две године скоро до свеобухватног споразума о условима запошљавања држављана СФРЈ у Чехословачкој. Преостало је да се реши само неколико питања финансијске природе везаних за износ дечијих додатака, накнаде за болест и плаћање социјалног осигурања. Кључни проблем био је одређивање курса између круне и динара приликом слања зарада радника у домовину, јер се Чехословачка плашила да би прихватањем југословенског предлога запошљавање грађана СФРЈ престало да буде за њу економски исплативо.

Чехословачка влада је крајем 1974. очекивала скоро потписивање споразума и његову непосредну примену. Предвиђала је да ће у првој фази њена предузећа запослити око десет хиљада радника из Југославије, од тога три хиљаде у грађевинарству, а остатак у лакој и тешкој машинској индустрији. Чехословачка министарства надлежна за склапање споразума су очекивала велики прилив радне снаге из Југославије, какав се није могао очекивати из других држава, попут Пољске, Бугарске или Алжира.⁶

Међутим, упркос очекивањима, разговори о споразуму о увозу радне снаге из Југославије нису успешно окончани. У мају 1975, прелиминарни текст споразума је парафиран, али је предвиђао запошљавање само две до три хиљаде југословенских радника. Начин преноса њихове уштеђевине је остао нерешен.⁷ Питање о коме се на високом нивоу конструктивно и са великим интересовањем расправљало више од пола деценије изненада је нестало из билатералних односа средином седамдесетих. Две стране му се више нису враћале, нити га помињале чак ни у интерним материјалима. Нисмо пронашли ниједан наговештај да су на овакав развој утицали аспекти политичке или безбедносне природе. По свему судећи, извршни органи две државе су независно једни од других закључили да пројекат није био довољно финансијски исплатив и одустали су од њега. Чехословачко руководство покушало је да реши недостатак радне снаге другим средствима, укључујући веће ангажовање страних грађевинских компанија. Југославија се оријентисала на пружање подршке најширем могућем учешћу својих грађевинских и трговинских предузећа на пословима у Чехословачкој. Југословенски државни и партијски представници су у контактима са чехословачким партнерима континуирано лобирали да послове добију српска, македонска и словеначка предузећа.

Као што смо приметили, економска сарадња је имала позитиван ефекат на ублажавање тензија које су на размеђу шездесетих и седамдесетих година ескалирале у политичким односима између Чехословачке и Југославије. То, ипак, не значи да је чехословачко руководство у односима са СФРЈ економске приоритете стављало из-

6 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (AMZV), f. Teritoriální odbor Jugoslávie (TOJ) 1969–1974, k. 2, Zpráva Ministerstva práce a sociálních věcí pro Předsednictvo Federální vlády z 7. 11. 1974.

7 AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 1, koncepce působení O. Pavlovského, designovaného velvyslance v SFRJ, říjen 1975; ДАМСП, ПА, 1975, ЧССР, ф. Извештај за М. Минића 10. 11. 1975.

над политичких циљева. У случају колизије између политичких и економских интереса, власти би жртвовале ове друге. Не само да би одустајале од пројеката сличних увозу радне снаге већ би биле спремне да прихвате совјетске захтеве за ограничавање трговине са СФРЈ. У првој половини седамдесетих година само су послови везани за изградњу такозваног Јадранског нафтовода доживљавани као стратешки важни и повезани са далекосежним политичким последицама у економским односима са Југославијом. Планирани нафтовод требало је да повеже Ријеку или неку другу јадранску луку (посебно је разматрано средњодалматинско место Плоче) са Мађарском, а потом и са рафинеријом у Братислави. Требало је да транспортује нафту коју су у јадранску луку довозили танкери из арапских земаља и Ирана. Совјетско руководство је почетком седамдесетих обавестило Праг да не очекује значајно повећање испорука нафте из Совјетског Савеза и да хитно тражи друге изворе стратешке сировине. У тешкој ситуацији, која је озбиљно угрозила планове за повећање производње, Хусаково руководство грозничаво је тражило оптимална решења. На крају је као најповољније и најјефтиније решење изабран транзит блискоисточне нафте кроз Југославију. У обзир су узети и посебан положај СФРЈ у Покрету несврстаних и везе са већином арапских држава. Чехословачка је доживљавала Југославију као доказано солидног партнера који би озбиљно схватио изградњу нафтовода и довршио га без одлагања. Међутим, та очекивања се нису остварила. Почело је одуговлачење са реализацијом, а СФРЈ је повећавала финансијске захтеве. Препреку је представљала и нефункционалност југословенског дезинтегрисаног економског система. Југословенска предузећа, повезана са појединим федералним јединицама, такмичила су се око доделе уносног уговора. Не само да је одлаган почетак радова већ се дуго није знало у којој луци ће бити изграђен терминал.

За Чехословачку је већ 1972. убрзана изградња Јадранског нафтовода постала приоритетно политичко питање. Велико интересовање за његово што раније пуштање у рад утицало је на Хусаково руководство да чини уступке током хармонизације односа са Југославијом 1972/73. Ниједан састанак одржан у то време на највишем државном и партијском нивоу није протекао без захтева чехословачке стране за убрзање припрема за изградњу нафтовода и потписивање међудржавног споразума. Током Хусакове посете Београду у септембру 1973, Тито се током завршних преговора вратио на проблем изградње нафтовода, о чему је његов гост говорио са много ентузијазма

и упорно на њиховом првом састанку. Југословенски вођа га је обавестио да је у међувремену још једном обавештен о целом питању и да је издао одговарајућа упутства. Обећао је да ће лично надгледати ток припрема за изградњу.⁸

Ипак, судбина Јадранског нафтовода је била слична проблемима око увоза радне снаге из СФРЈ. На то је велики утицај имала и изненадна нафтна криза 1973. Њене последице, повезане са ембаргом арапских држава на извоз ове сировине у САД и неке друге западне државе, као и нагли раст цена нафте, убрзо су из темеља довели у питање економске прорачуне. Чехословачка у новим околностима више није била заинтересована за транзит нафте преко Југославије.⁹ Илустративно је да је СФРЈ већ 1975. захтевала исплату зајма који је ЧССР обећала за финансирање изградње нафтовода.¹⁰

За разлику од пропалих планова за увоз радне снаге и изградњу нафтовода од Ријеке до Братиславе, туризам је од средине седамдесетих био веома значајан фактор у развоју билатералних економских односа. Већ у јесен 1969, односно убрзо након што су његови службеници дефинитивно преузели власт, „режим нормализације“ је драстично смањио туристичка путовања у СФРЈ. Током наредне две године, број чехословачких грађана који су одлазили на одмор на источну обалу Јадранског мора смањио се на мање од једне шестине. Ова драстична мера, иако образложена економским разлозима, имала је чисто политичке и идеолошке мотиве. Нови партијски лидери нису желели да шаљу своје грађане у средину која је у њиховим очима била повезана са Титовим отпадништвом. Плашили су се емиграције и нису желели да на овај начин помажу финансирање бе-

8 Архив Југославије (АЈ), Ф. Кабинет председника Републике (837), 1953–1980, I-3-а, 19–22, Транскрипт стенографског записа разговора Ј. Броза и Г. Хусака 23. и 26. 10. 1973; Národní archiv České republiky (NA), f. Ústřední výbor Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), Gustáv Husák (GH), k. 368, zpráva o návštěvě G. Husáka v SFRJ ve dnech 23.–26. 10. 1973.

9 Алоис Индра је био последњи чехословачки функционер који је инсистирао на што скоријем почетку изградње Јадранског нафтовода у мају 1974, током посете парламентарне делегације Југославији. АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ, IX, Комисија за међународне односе и везе, ЧССР, Информација о посети делегације Савезне Скупштине 17–23. 6. 1974.

10 После нових одлагања, изградња Јадранског нафтовода започела је тек 1984. године. Завршена је на прелазу 1989. и 1990, у време када је југословенска федерација почела да се распада. Поред тога, његова рута водила је територијом коју су српски устаници контролисали од 1991, тако да је била у функцији само неколико месеци.

оградских „ревизиониста“.¹¹ Међутим, таква политика је морала да буде напуштена због потребе побољшања односа са Југославијом. Већ средином седамдесетих година број туриста који су посетили Југославију у једној години попео се на двеста хиљада, а убрзо након тога повећао се за још сто хиљада људи. Тако је достигао приближно максималан ниво из летње сезоне 1969, на који још увек нису утицала ограничења која је поставио „режим нормализације“.

За разлику од 1968. и 1969, власти су давале предност организованим одласцима преко туристичких агенција. С њима је у другој половини седамдесетих у просеку путовало око 90% Чеха и Словака који су посетили Југославију. Један од главних разлога за ограничавање индивидуалног одласка у СФРЈ био је страх од недовољног службеног надзора над овом групом туриста и могућност њиховог лакшег емигрирања на Запад. Мере чехословачких власти усмерене на смањење броја људи који би путовање у Југославију искористили за трајни одлазак у неку од капиталистичких држава показале су се релативно ефикасним у другој половини седамдесетих. Емигрирање није сасвим нестало, али је број људи који су путовање на море користили да би трајно напустили Чехословачку био 1974–1978. око сто годишње,¹² што је било занемарљиво будући да је било више стотина хиљада туриста.

Промена се догодила на самом крају осме деценије. Румунија је 1979. године, на почетку туристичке сезоне, одлучила да гориво страним туристима који путују у својим возилима продаје искључиво за конвертибилну валуту. Због тога су чехословачке власти морале да дозволе својим грађанима који путују у Бугарску да пролазе кроз Југославију. Туристи који су одлазили у одмаралишта на Црном мору нису били подвргнути никаквим превентивним проверама. Изнађена либерализација режима путовања у СФРЈ одмах је довела до наглог пораста емигрирања преко те земље. Током 1979. преко Југославије је на Запад отишло више од 300 чехословачких грађана. Прашко руководство је одмах почело да тражи нови модел путовања који би што више отежао емиграцију кроз Југославију. Овога пута није разматрана могућност ограничења броја туриста који одлазе на Ја-

11 Ondřej Vojtěchovský, Jan Pelikán, „Z dovolené do emigrace. Jugoslávie jako tranzitní země pro československé emigranty v období normalizace“, *Paměť a dějiny* 2, 2019, 3–22.

12 У 1975. преко Југославије је емигрирао 91 чехословачки грађанин, 1976. само 42, 1977. 70, а 1978. се број попео на 126. AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 3, interni podkladový materiál z 24. 10. 1979.

дран. У том тренутку је за Хусаков режим, који је покушавао да ојача свој недовољни легитимитет побољшањем животног стандарда и јачањем социјалне сигурности, било непожељно административно ограничење.¹³ Чехословачка је била веома заинтересована за могућност да и даље дозвољава својим лојалним грађанима да се сваке три или четири године одмарају на релативно блиском Јадрану, под скромним, али бољим условима у поређењу са црноморским дестинацијама.

Масовни туризам Чеха и Словака у Југославији компликовали су и други проблеми, који су били претежно економске природе. Најважнији од њих био је начин плаћања боравка. Размена добара и услуга између ЧСР и СФРЈ одвијала се на клириншкој основи. За разлику од Мађарске, Чехословачка није прихватила југословенски предлог за плаћање у конвертибилним валутама. Током годишњих преговора о листама роба за клириншку размену, редовно је постављано питање којим ће производима чехословачка страна покривати трошкове туризма. Ове расправе су одражавале промене у структури југословенске економије и заостајање производње значајног дела чехословачке машинске индустрије. Југославија, чији се индустријски потенцијал повећавао, све је више оклевала да прихвати индустријске производе које је ЧСР нудила у замену за туристичке и друге трошкове (транзитни саобраћај, грађевински радови које су изводила југословенска предузећа у ЧСР). Захтевала је испоруке друге робе (углавном сировина и ваљаног материјала), које је Чехословачка, за разлику од застарелих машина и опреме, могла да прода и на западном тржишту. Зато су спорови око плаћања трошкова за туризам (и за друге услуге које је пружала Југославија) углавном решавани компромисно.

Београдско руководство је поздравило неочекивано брзи развој трговинских контаката са Чехословачком. Сличну узлазну линију имали су тада и економски односи између СФРЈ и Совјетског Савеза. Већ током друге половине седамдесетих, међутим, југословенска елита је почела да процењује ове трендове у спољној трговини са извесним недоумицама. Ка Чехословачкој и посебно СССР-у кретала се југословенска роба (роба широке потрошње, индустријски производи) која не би могла бити под сличним условима извезена на западно тржиште. Било је јасно да је извоз великих количина у ове земље имао тренутни повољан ефекат, али је дугорочно гледано несумњиво доприносио технолошком заостајању југословенске индустрије.

13 Исто.

Југословенско руководство, које се почело плашити прекомерне економске зависности од држава Варшавског пакта, трудило се да део свог извоза преусмери на Запад. Међутим, ефекти су били слаби. Посебно су руководства мање развијених делова федерације наставила да форсирају што већи извоз на тржишта земаља совјетског блока.¹⁴

Чехословачки функционери одговорни за економски развој били су свесни проблема у економским односима са Југославијом, иако су они квантитативно напредовали. Схватили су да је релативно лака реализација робе на југословенском тржишту тренутно добродошла, али истовремено дугорочно не погодује неопходној технолошкој модернизацији. Лубомир Штроугал и министри одговорни за економски развој су на сваком састанку са југословенском страном од средине седамдесетих година наглашавали потребу за што већим развојем савремених облика економске сарадње. Посебно су потенцирали производну сарадњу, оснивање заједничких предузећа и сарадњу на тржиштима трећих земаља. Овакви предлози, са којима су се југословенски партнери сагласили, редовно су изношени током чехословачко-југословенских државних и партијских контаката.¹⁵ Међутим, њихова реализација била је занемарљива не само у другој половини седамдесетих већ и током осамдесетих.

Хусаков режим, који је после 1969. преузео контролу над политичким животом у Чехословачкој, непрестано се борио да обезбеди унутрашњи и међународни легитимитет. Један од видова слабости била је спољнополитичка изолованост, не само у редовним међудржавним контактима већ и унутар европске радикалне левнице. Званичници „режима нормализације“ могли су да се састану са представницима држава Источног блока, лидерима националноослободилачких покрета и званичницима неких комунистичких партија Запада. Ови последњи су били мање утицајне радикалне левичарске формације, које обично нису ни биле заступљене у парламентима својих земаља. Густава Хусака или Васиља Билагојевића, члана Председништва и секретара ЦК КПЧ задуженог за спољну политику, фрустрирала је уздржаност руководства италијанске и француске комунистичке партије. У том контексту су побољшање односа са СФРЈ, међусобне посете на највишем нивоу и позитивне оцене о „режиму нормализације“ југословенских званичника били добродошли чехословачким властима за про-

14 Marko Orlandić, *U predvečerje sloma. (Sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979-1982)*, (Podgorica 2002), 36.

15 ДАМСП, ПА, 1978, ЧССР, Извештај Амбасаде у Прагу 15. 12. 1978.

бијање међународне изолације, иако су долазили из земље у којој је, са њихове тачке гледишта, владао полуревизионистички режим, који је сматран непоузданим партнером.

Током посета Хњоупека и Хусака Југославији, функционери „режима нормализације“ су делимично доживели јавну сатисфакцију којој су се надали. Наредних месеци су високе државне и партијске делегације једна за другом одлазиле у Београд односно у Праг. Ти разговори су имали велики значај за „режим нормализације“ иако су били махом формални и несадржајни. Чехословачку је у децембру 1973. званично посетио председник владе СФРЈ Џемал Биједић, а у фебруару следеће године, као шеф делегације СКЈ, члан Извршног бироа Председништва СКЈ Будислав Шошкић. Десетом конгресу СКЈ у мају 1974. присуствовала је партијска делегација коју је предводио Јосеф Кемпни, члан Председништва и секретар ЦК. Следећег месеца је Југославију посетио Алоис Индра, који је предводио делегацију Савезне скупштине ЧССР-а.

Чехословачко руководство је у то време имало више узајамних посета званичних делегација са СФРЈ него са другим социјалистичким земљама. Посебна пажња је посвећена парламентарној делегацији чији је домаћин био председник Скупштине СФРЈ Киро Глигоров. Шефа делегације Алоиса Индра примио је Јосип Броз Тито, као и Едвард Кардељ, који је обично избегавао сличне обавезе. Кардељ, друга најуглашенија личност у политичкој хијерархији СФРЈ, који је у то време формално био само члан Председништва ЦК СКЈ, примио је Индру у својој љубљанској канцеларији, демонстрирајући тако децентрализацију југословенске федерације.¹⁶

Чехословачка делегација је придавала велики значај запажањима која је Тито изнео током Хусакове посете Београду. Југословенски председник је, чини се, изјавио да су недавни догађаји у Чехословачкој могли бити мирнији и успешнији да је Хусак био изабран на чело Комунистичке партије пре априла 1969, али ова изјава недостаје у обимној документацији о Хусаковој посети СФРЈ, која такође садржи транскрипт стенографског записа званичних разговора.¹⁷ Вероватно је да је ова оцена, која је пружила задовољство кључној

16 AJ, 507, IX, Комисија за међународне односе и везе, ЧССР, Информација о посети делегације Савезне скупштине 17–23. 6. 1974.

17 AJ, 837, 1953–1980, I–3–а, 19–22, Препис стенографског записа разговора Ј. Б. Тита и Г. Хусака 23. и 26. 10. 1973; NA, f. ÚV KSČ, Gustáv Husák, k. 368, zpráva o návštěvě G. Husáka v SFRJ ve dnech 23.–26. 10. 1973.

личности „режима нормализације“, заиста изречена у неформалној комуникацији. Током своје посете Прагу Шошкић је није негирао.¹⁸

Лидери КП ЧСР очигледно су преценили значај ове и неколико других похвалних изјава и сличних гестова које су од Београда добијали од пролећа 1973. године. Заборавили су да је дугорочно гледано стратегија Титовог руководства према СССР-у и државама Источног блока подразумевала смењивање периода сарадње и погоршања односа. Позивајући се на некад стварне, а некад више измишљене спорове, СФРЈ је стављала до знања Западу, али и Истоку и свом становништву, да не намерава да напусти специфичан положај једне од ретких заиста независних држава у Европи и да ће се увек одупрети покушајима да се врати у совјетску сферу интереса. Део званично недефинисане југословенске спољнополитичке доктрине било је одржавање релативно складних, чак пријатељских односа са Совјетским Савезом и његовим сателитима. Међутим, побољшање ових односа је имало неписана ограничења. Југославија је увек одржавала дистанцу од ових држава и сматрала неопходним да је повремено повећа. При том је она била та која је одређивала обим и природу удаљености. Хусаково руководство није могло да очекује да ће СФРЈ почети да га третира као Румунију. Титово руководство се према Чаушескуовом режиму односило толерантно, поштујући тако чињеницу да је Букурешт остварио одређени степен независности према Кремљу. Због тога је Југославија много година превиђала унутрашњу стварност Румуније и неке Чаушескуове кораке на међународној сцени.

Већ у јуну 1974. односе Југославије и Чехословачке нарушило је активирање неколицине ибеоваских емиграната, припадника групе која је већ била асимилвана у чехословачко друштво и мање-више пасивна према Југославији. Годину касније, југословенска страна је показивала незадовољство садржајем неколико чланака високих совјетских политичара и војсковођа објављених у чешким новинама и часописима поводом тридесете годишњице ослобођења Чехословачке. Предмет жестоког протеста било је сврставање Југославије у државе које је ослободила Црвена армија и истицање заслуга бугарских трупа за пораз нацистичке војске и њених савезника у Југославији. У другој половини седамдесетих година, СФРЈ је на исти начин поново активирала македонско питање, које је почетком деценије

18 АЈ, 507, IX, ЧССР, Информација о посети Б. Шошкића Чехословачкој 17. 2. – 22. 2. 1974.

користила за притисак на „режим нормализације“. Упорно је везивала очување пријатељских односа за спремност прашког руководства да изађе у сусрет захтевима за успостављање македонског лектората на једном од чехословачких универзитета или званичну посету председника републичке владе СР Македоније Чехословачкој.

За разлику од македонског питања или спорова о томе у којој мери је Црвена армија допринела ослобађању Југославије, Титово руководство је у активирању ибеовске емиграције видело стварну, врло озбиљну претњу. Веровало се да југословенска емиграција у земљама Источног блока не може да настави своју активност без знања или подстицаја извршне власти држава у којима је нашла азил. Са друге стране, чехословачко руководство, које сигурно није иницирало активност неколико југословенских емиграната, није придавало адекватан значај југословенским притужбама.¹⁹ Третирало их је као само један од много хирова, на које је, због њихове учесталости, било навикло у комуникацији са СФРЈ. Његов закаснио одговор на југословенски демарш је продубио забринутост Титовог руководства. Тек када је „режим нормализације“ схватио значај који СФРЈ придаје том питању, изашао је у сусрет југословенским захтевима. Југославија је то у интерним запажањима 1978/79. позитивно вредновала, оцењујући да су чехословачке власти обуставиле активност информбироовске емиграције усмерену против интереса СФРЈ.

У то време је југословенска страна могла да оствари захтеве релативно оштрим притиском. Од 1975. до 1977. она је изнудила од чехословачке стране мере против емиграната отказујући посете својих државних и партијских представника Чехословачкој, јер је добро знала колико је чехословачкој страни стало до сарадње. Тако је била одложена посета делегације Скупштине СФРЈ, коју је предводио Киро Глигоров. После тога је без објашњења Стане Доланц отказао већ планиране разговоре с Билаком у Прагу.²⁰ Београд је потом издејствовао успостављање македонског лектората на Карловом универзитету одлагањем потписивања протокола о спровођењу споразума о културној сарадњи. Потписивање је одлагано седмицама све док из Прага није стигло уверавање да ће се удовољити захтевима у вези са лекторатом.

19 AJ, 507, IX, ЧССР, Информације о пријемима Ј. Налепке код Станета Доланца, 25. 7. 1974. и 23. 9. 1974.

20 AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 1, interní materiál z 7. 2. 1977: *Zaměření a hlavní úkoly československé zahraniční politiky vůči SFRJ.*

Као резултат ових неслагања, није реализована планирана посета Јосипа Броза Прагу. „Режиму нормализације“ је, у контексту потребе јачања свог легитимитета, било веома стало до његовог доласка у Праг. Зато је обећање дато током Хусакове посете Београду постало актуелно већ од пролећа 1974, али до посете није дошло. У јуну 1975. Министарство спољних послова СФРЈ је обавестило Чехословачку да би Титов пут могао да се реализује већ у септембру.²¹ У лето је, међутим, посета одложена позивањем на Титову заузетост, иза чега се свакако крило незадовољство СФРЈ благим приступом прашких власти југословенској емиграцији.²² После побољшања међусобних односа на самом крају седамдесетих, СФРЈ је наговестила да се поново тражи одговарајући датум за Титову посету.²³ Ни овог пута, сада због заиста много обавеза и све већих здравствених проблема, Тито није дошао у Праг. Осећање инфериорности овим поводом код „режима нормализације“ појачано је чињеницом да је Тито током седамдесетих посетио све земље Источног блока, осим Бугарске, са којом је Југославија имала дугогодишње тензије. Одлагање ове посете било је један од разлога зашто је руководство у Прагу седамдесетих дошло до закључка да је из угла Југославије Чехословачка имала у Источном блоку једно од последњих места. Чехословачки режим је у интерним оценама процењивао да је њихов положај био не само испод Румуније, која је имала привилегован положај у контактима са СФРЈ већ да је заостајала и за Мађарском и Пољском, па чак и Источном Немачком, чији су односи са Београдом увек били уздржани. Ова замишљена ранг листа, створена у Прагу, није била сасвим реална, али је одражавала снажан осећај срама због одлагања Титове посете.

Чехословачка партијска и државна дипломатија није у овим споровима деловала спретно. Спорна питања која је југословенска страна покретала обично није а priori одбацивала, али је одговор одлагала у нади да ће временом спорови бити заборављени.²⁴ На

21 AMZV, f. TOJ, k. 5, záznam o rozhovoru B. Chňoupka s M. Venišnikem 20. 6. 1975.

22 ДАМСП, ПА, 1975, ЧССР, ф. 25, Информација о разговору Н. Милићевића са Б. Хавлинем 18. 7. 1975.

23 AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 3, zpráva o návštěvě B. Chňoupka v SFRJ 21. – 23. 3. 1979, k. 4, zpráva o návštěvě L. Štrougala v SFRJ 13. – 15. 6. 1979.

24 Понекад је ова тактика давала резултат. То је био случај са југословенским предлогом за узајамно отварање културних и информативних центара у престоницама две државе. Руководство ЧССР је, плашећи се да би југословенски центар могао постати неконтролисано легло за ширење забрањених поли-

упорна инсистирања обично је давала негативне одговоре, али је у неким случајевима суочена са оштријим југословенским реаговањима, попут одлагања потписивања имплементационог протокола на споразум о култури, прихватала првобитни захтев. У многим питањима, укључујући македонско и питање информбироовске емиграције, чињеница да је Совјетски Савез заузимао помирљив став омогућавала је чехословачком руководству да лакше учини уступке. После југословенских протеста против активирања информбирооваца у СССР-у, Москва је саопштила Титовом руководству да су њихове активности у супротности са совјетском политиком и да ће предузети мере против сличних акција. Кремљ је тада заиста онемогућио делатност неколико емиграната. Када је реч о македонском питању, Брежњевљево руководство је изјављивало да се оно мора решавати искључиво између Бугарске и Југославије. У стварности је више излазило у сусрет југословенском ставу.²⁵

Политички односи између Чехословачке и Југославије били су једнострано поларизовани током седамдесетих. Већину кључних питања која су компликовала билатералне односе иницирала је југословенска страна. Чехословачка је наступала пасивно или дефанзивно, па је приликом решавања спорних питања компромисом обично она чинила веће уступке. С једне стране, тиме је испуњавала совјетске захтеве, а са друге, њој је до добрих односа било стало више него Југославији.

Све то не значи да је садржај билатералних односа одређивала искључиво Југославија. И Хусаков режим се трудио да оствари своје циљеве, бар делимично. Једна од таквих тема, која се провлачила у билатералним односима од 1953, било је обострано незадовољство начином на који су медији обе државе извештавали о оној другој, али узајамне жалбе обично нису ништа промениле.

Након повећања броја Чеха и Словака који су долазили на одмор у Истру и Далмацију, власти у Прагу су покушале да убеду југословенску страну да појача надзор граница са Италијом и Аустријом и не дозволи чехословачким грађанима да путују преко југословенских

тичких позиција, годинама одлагало одговор с образложењем да то питање пажљиво испитује. После неколико година југословенска страна је, суочена са финансијским проблемима, повукла предлог.

25 Чехословачки амбасадор у СФРЈ Олдрих Павловски обавештен је да је током консултација са замеником министра спољних послова Зденеком Спачилом у Москви совјетска страна изјавила да према македонском питању има исти став као и Чехословачка. AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 8, dopis B. Tragana O. Pavlovskému.

граничних прелаза на Запад. Обећања југословенског руководства да ће нешто предузети по том питању се обично нису испуњавала, али ни чехословачка страна није на томе превише инсистирала, с обзиром на то да је емиграција преко Југославије остала релативно мала и није се значајно повећала до 1979.

Међу најважнијим политичким циљевима „режима нормализације“ у односима са СФРЈ било је истискивање из југословенског јавног простора личности или симбола Прашког пролећа. Овај интерес је био повезан са циљем Хусаковог режима да побољшањем односа са Југославијом ојача свој легитимитет. Било какви повољни ставови о догађајима 1968/69. у друштвеном животу СФРЈ могли су да умање корист од хармонизације односа са СФРЈ. Зато је чехословачко руководство по том питању било веома осетљиво. Сметало му је не само присуство протагониста Прашког пролећа у Југославији већ и помињање у медијима њихових политичких, уметничких или научних активности. Сматрало је недопустивим приказивање представа и филмова аутора чија су дела у ЧСР уклоњена са званичне културне и уметничке сцене.²⁶

Југословенско руководство је седамдесетих година приступило овом питању веома прагматично, излазећи у сусрет захтевима „режима нормализације“. Избегавало је било какав контакт са онима који су били у отвореној или прикривеној опозицији овом режиму. Прекинуло је везе са бившим партијским званичницима лишеним власти после 1969, чак и када су били лојални новом режиму. Илустрацију југословенске политике представља игнорисање захтева Зденека Млинара за азил у СФРЈ који је почетком 1977. поднео југословенској амбасади у Прагу.²⁷

Југославија се слично понашала и 1978, на десету годишњицу Прашког пролећа. Чехословачке власти су се плашиле да ће догађаји повезани са Прашким пролећем бити обележени у СФРЈ и да

26 На пример, 1975. чехословачке дипломате у Београду и представници Министарства спољних послова у Прагу успешно су захтевали повлачење Кадаровог и Клосовог филма „Смрт се зове Енгелцхен“ са београдске телевизије. Нису то оправдавали личностима редитеља, већ чињеницом да је аутор текста Ладислав Мњачко, како су нагласили, повезан са ционистима. AMZV, f. TOJ 1975-1979, k. 5, záznam o rozhovoru T. Markoviče s Z. Svrčulou 4. 6. 1975; záznam o rozhovoru V. Obradoviče s J. Nálepkou 12. 6. 1975; ДАМСП, ПА, 1975, ЧССР, ф. 25, Телеграми Амбасаде у ЧССР, 3. 6. 1975. и 5. 6. 1975.

27 Jan Pelikán, Ondřej Vojtěchovský, „Jugoslávie a československý disent v prvním desetiletí normalizace. Tematická edice dokumentů z bělehradských archivů“, *Soudobé dějiny*, 2018, XXV, 3-4, 582-611.

ће у августу у Београду и другим већим градовима бити одржани јавни скупови поводом совјетске војне интервенције у Чехословачкој. Такве процене су засниване на сећању на демонстрације у Београду десет година раније у знак подршке Дубчековој Чехословачкој, уз активно учешће неколико високих партијских званичника. Међутим, ништа слично се није десило деценију касније. Титов режим је био врло прагматичан. Није му било у интересу погоршање односа са Прагом и посебно са Москвом. Десета годишњица августовске инвазије протекла је у Југославији уз само неколико коментара у штампи пренетих из западних левичарских листова.²⁸

У том погледу „режим нормализације“ није могао да се жали на југословенске власти. У јесен 1977. у Београду је почео састанак Конференције о европској безбедности.²⁹ Прашке власти су нервозно реаговале на информацију да ће представници чехословачке емиграције доћи у главни град СФРЈ како би скренули пажњу на кршење људских права у домовини. Чехословачка је затражила од Југославије да то спречи, нудећи списак непожељних личности. Београдско руководство је реаговало предусретљиво. Обећало је да неће дозволити улазак у СФРЈ тим особама.³⁰

Благонаклон приступ Титовог режима питањима која су прашки партнери сврстали међу најделикатнија био је мотивисан практичним разлозима. Југославија је игнорисала отворене противнике Хусаковог режима како не би створила преседан и дала повод Чехословачкој и другим источноевропским државама да подрже појединце или групе супротстављене властима у Југославији. То се пре свега односило на деловање југословенске ибеовске емиграције и просовјетске дисиденте прогоњене у СФРЈ. Такође, наговештаји позитивног односа према чехословачким дисидентима и емиграцији насталој после Прашког пролећа довели би у питање приступ Титовог режима према непожељним појавама у самој Југославији. Југословенске власти су биле у многим аспектима толерантније, посебно према академској и уметничкој средини, него што је то био случај у Чехословачкој и другим државама Источног блока. Међутим, ако је изношење опозиционих ставова прелазило дозвољену границу, која

28 AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 1, zpráva velvyslanectví v SFRJ z 15. 9. 1978, k. 5, záznam o rozhovoru J. Diviše s D. Rodičem 17. 10. 1978.

29 Јован Чавошки, „Чекајући Европу у Београду: Југославија и београдски састанак КЕБС-а 1977–1978“, *Токови историје* 2/2019, 167–198.

30 AMZV, f. TOJ 1975–1979, k. 5, záznam o rozhovoru V. Suchého z D. Rodičem z 16. 6. 1977.

је обично била нејасно постављена, следила је оштрија реакција режима од оне коју је у сличним случајевима предузимало чехословачко руководство.³¹

Слика коју су власти једне државе имале о режиму друге није се битније мењала. Чехословачка представа о Титовој Југославији и даље је била веома контрадикторна, живописна конгломерација идеолошких погледа, подозрења и архаичних стереотипа који су се прожимали са аутентичним поштовањем и дивљењем. Предрасуде које су оживеле у првој фази нормализације повезане са тежњом за идеолошким монолитизмом и чистотом постепено су бледеле. Оне су опстајале у главама неких непоколебљивих догматичара, али нису имале већи значај за развој економских, политичких, па чак ни културних односа. У изворима се сусрећемо са две врсте идеолошки условљених резерви. Дипломате (углавном на нижим положајима) користиле су их у писању интерних рутинских извештаја у којима су оцењивале нека подручја унутрашњег развоја Југославије и њене спољне политике. Међутим, овај приступ је био мање последица њихове аутентичне идеолошке правоверности, иако се код неких од њих она могла јасно препознати, а више постојања свести да би идеолошки недовољно правоверан текст могао изазвати незадовољство надређених или да би у будућности могао бити искоришћен против његовог аутора. Затим, свест о југословенском ревизионизму опстајала је у идеолошким активностима партијских функционера средњег и вишег нивоа. Југословенски социјализам је оцењиван као ревизионистичко одступање. Титовом режиму је највише замерано због непоштовања доминантне улоге Москве како међу социјалистичким земљама тако и у оквиру међународног радничког покрета. Самоуправни систем је оцењиван као неуспела ревизионистичка идеја. У Прагу су, с друге стране, ценили да је један од ослонаца југословенског левицарског ауторитарног режима био врх војске и безбедносних служби. Међутим, идеолошке предрасуде мање-више нису утицале на односе са Југославијом или контакте на највишем нивоу. Водећи званичници Комунистичке партије су у разговорима са југословенским саговорницима избегавали те теме, прихватајући постојање различитих гледишта на нека питања, али сматрајући да то није препрека конструктивном дијалогу.

31 АЈ, 803, к. 694, Информација Савезног секретаријата за правосуђе о лицима осуђеним за политичка дела која су била у казнено-поправним заводима 7. новембра 1980.

Идеолошки мотивисан критички поглед чехословачког режима на југословенски систем није доводио у питање политику у националном питању. Штавише, југословенски приступ том питању је сматран за исправан. Повремено заоштравање националних тензија у СФРЈ чехословачка страна није доживљавала као последицу погрешне политике руководства, већ као данак изузетно сложеној етничкој ситуацији. У чехословачким изворима нисмо пронашли критичку оцену уставних промена које су кулминирале усвајањем Устава 1974. Чини се да је руководство у Прагу претпостављало да ће и после Титове смрти бити створен центар моћи који ће одлучивати у интересу целе Југославије и коме ће федералне јединице бити потчињене. У том смислу су полагали наде у јачање политичког утицаја војске и других грана државног апарата. Претпостављали су да би будућа кључна личност могла доћи управо из ових кругова.³²

Чехословачки дипломатски службеници су покушавали да предвиде који би југословенски функционер после Титове смрти могао да поведе земљу ка совјетској сфери утицаја. Њихова размишљања у вези с тим су била углавном заснована на личном утиску из сусрета са појединим личностима. Тако су симпатије побрали председник савезног СУБНОР-а генерал Коста Нађ и тада најутицајнији функционер СКЈ албанског порекла Фадиљ Хоџа. Међутим, утицај обојице на спољну политику је био веома ограничен. Зато су једно време наде полагане у Станета Доланца и Милоша Минића, чија је моћ порасла седамдесетих, али су они замерали чехословачком руководству што је толерисало активности југословенских емиграната и захтевали су од Прага оштре мере против њих. У Прагу су настојали и да идентификују оне југословенске политичаре који су сматрани за присталице продубљивања ревизионистичког, антисовјетског курса. Едвард Кардељ је традиционално сматран таквим. Веровали су да је он друга личност у хијерархији и једини могући наследник Тита. Према извештају из средине седамдесетих, Кардељ је, заједно са истомишљеником Владимиром Бакарићем и припадником млађе генерације Бранком Микулићем, требало да чини најутицајније језгро моћи, које промовише десничарске ставове и тиме негативно утиче на Титово одлучивање.³³ С друге стране, када је Кардељ 1975. годи-

32 AMZV, f. TOJ 1969–1974, k. 1, podkladový materiál pro přípravu návštěvy M. Miniće v ČSSR z 11. 10. 1974.

33 Исто.

не изразио жељу да неколико дана радног одмора проведе у Мађарској и Чехословачкој, прашке власти су му у свему изашле у сусрет.

У чехословачким државним и партијским извештајима тешко можемо наћи слику Југославије као етнички, економски и историјски разнолике земље. На њу се гледало само из београдског и загребачког угла. Реалност живота модернизованих метропола проширена је на целу федерацију. Југословенски свакодневни живот описан у овим извештајима сличан је чехословачком, па у њима не налазимо гледиште које би у обзир узело социјално-економско заостајање неких делова земље или исказивало средњоевропски презир према условима у мање развијеним периферним руралним подручјима Балкана или уочавало трагове оријентализма у регијама са већинским муслиманским становништвом.

У Београду је раних седамдесетих обновљен рад чехословачке тајне службе и она је деловала до краја осамдесетих. Међутим, резултати обавештајног рада су били никакви. Тајна служба није успела да придобије ниједног активног сарадника међу југословенским грађанима, упркос бројности особља и значајним финансијским издацима.

Извештаји службеника југословенске амбасаде у Прагу о чехословачкој свакодневици су још сиромашнији. Њихови аутори истичу последице зависности владајућег режима од Москве. Истовремено бележе успешну економску консолидацију, ширење друштвене улоге државе, обимну изградњу станова и добро функционисање саобраћаја. Међутим, они информације о стању у ЧСР нису црпели из извора ненаклоњених режиму. То је у одређеној мери била последица дистанце коју су превентивно одржавали према критичком делу јавности. Из предострожности, њихови саговорници по службеној дужности нису им откривали поверљиве информације. Такође су избегавали успостављање неформалних пријатељских контаката. Тако су запослени у Амбасади СФРЈ у Прагу могли да кулоарске приче чују само од западних или румунских дипломата.

У првој фази нормализације је и југословенско руководство покушавало да врши диференцијацију међу чехословачким политичарима. Чак је 1971. и 1972. покушавало да из званичне комуникације две државе истисне Васиља Билака после критика које је изрекао о Југославији на седници ЦК КПЧ, али је 1973. од тога одустало. Чак ни у интерним информацијама више није правило разлику међу функционерима „режима нормализације“, јер су на све њих гледали из угла зависности од СССР-а, помоћу кога су дошли на власт. Билак,

који је посетио Југославију почетком 1975. године а затим и као шеф делегације Комунистичке партије на XI конгресу СКЈ 1978, разговарао је са својим домаћинима чак и пријатељски. Југословенски извештаји се обично нису бавили ни политичким карактеристикама чехословачких функционера. Један од ретких изузетака у том погледу био је извештај о боравку делегације КПЧ на X конгресу СКЈ 1974. Партијски функционер који је пратио госте из Чехословачке извештавао је веома позитивно и са нескривеним изненађењем о несумњиво високој ерудицији и професионалној компетенцији шефа делегације Јосефа Кемпног. Према његовом извештају, Кемпни је био веома заинтересован за урбанистички план Београда и показивао велико знање о том питању. Сличну стручност је показао и током посете фабрици рачунара у Словенији.³⁴

Југословенске дипломате, представници Министарства спољних послова, владини и партијски званичници слично су се односили према својим чешким или словачким саговорницима. Понашали су се пријатељски, али нису улазили у поверљиве ствари и нису одступали од основне политичке линије. Појединачна одступања се могу приписати другачијем карактеру неких личности, па су чехословачки представници регистровани да се амбасадор СФРЈ у Прагу, Словенац Милан Венишник, који је био акредитован од 1974. до 1978, за разлику од свог претходника Љубомира Бабића, држао уздржано током званичне комуникације и стандардних дипломатских протокола. То су приписали интровертној природи југословенског дипломате.

Тако су се односили и чехословачки званичници према југословенским представницима. Актери тадашњег политичког живота, на разним функцијама у државном или партијском апарату, били су пријатељски расположени према представницима СФРЈ. Међутим, готово увек су се старали да пријатељски разговор не прерасте у још срдачнији, неконвенционалан. То се односило не само на облик комуникације већ посебно на њен садржај. Током овог периода можемо регистровати само два изузетка.

Од стереотипног модела комуникације са представницима СФРЈ неколико пута су одступили званичници из источног дела чехословачке федерације. Југословенима су се обраћали пре свега као представницима вишенационалне федерације, а истовремено и социјалистичке државе, уз разумевање за сложене етничке односе. То-

34 АЈ, 507, IX, ЧССР, Информација о учешћу делегације ЦК КПЧ на X конгресу СКЈ 27. 5. 1974.

ком разговора које су са представницима СФРЈ водили не само премијер Словачке Петер Цолотка или републички министар културе Владимир Валек, припадници либералнијег крила „режима нормализације“, већ и тадашњи први секретар ЦК КП Словачке Јозеф Ленарт, акценат је стављен на заосталост Словачке после 1945. и укупан позитиван допринос стварању федерације. На пример, у разговору са Шошкићем, Ленарт се није либио да изјави у фебруару 1974. да је још Клемент Готвалд почео да игнорише словачко питање. Такође је приметио да су још увек неки чешки званичници веровали да би било боље вратити се централизованом државном управљању.³⁵

Само се Лубомир Штроугал усудио да одступи од уобичајено рутинских и суштински празних дијалога између представника СФРЈ и ЧСР. Већ смо навели да су службеници одговорни за економска питања у обе државе успели да комуникацију из ове области преведу на професионални и радни ниво и дају јој радни, колегијални карактер. Хусаков режим је то покушавао да искористи и повремено је поверавао Штроугалу деликатније политичке задатке. Тек у јесен 1975, после поновљених упозорења југословенске стране, прашко руководство је коначно схватило колико је Југославија озбиљно пратила деловање ибеовске емиграције. Стога је председник владе добио задатак да током посете Југославији децембра 1975. убеди домаћина у потпуну лојалност чехословачког руководства по овом питању и спремност да ради на решавању југословенских захтева. Међутим, Штроугал је у разговору са председавајућим СИВ-а Џемалом Биједићем ову поруку формулисао на начин који је значајно одступао од уобичајеног начина комуницирања са Југословенима. Он је уверавао домаћина да су надлежни државни органи добили јасна упутства од руководства странке да спрече било какву политичку активност информбирооваца. Објашњавао је Биједићу да је то питање било повезано и са наступом догматских снага у Чехословачкој. Рекао је да су њихови представници били активни, да су покушавали да искористе чињеницу да се руководство странке усредредило на елиминисање десничарских ревизионистичких снага, да су чак и уз спољну помоћ покушали да наметну своје левичарске догматске позиције и да је руководство КПЧ знало да су они контактирали грчке емигранте, а можда и југословенске ибеовце. Зато је тражио од југословен-

35 АЈ, 507, IX, ЧССР, Извештај о посети Б. Шошкића Чехословачкој 17. 2. – 22. 2. 1974.

ског руководства разумевање. Није објаснио кога је сматрао за догматике³⁶ и где су у иностранству имали своје заштитнике.³⁷

Тешко је поуздано рећи у којој мери су Штроугалове изјаве биле резултат његове личне иницијативе а у којој мери се садржај поверљивог разговора са Биједићем уклапао у приступ чехословачког руководства југословенској емиграцији, тим пре што смо у изворима пронашли само југословенски извештај о разговорима.³⁸ С обзиром на то да се таква изјава, посебно алузија о подршци догматским (тј. стаљинистичким) струјама из Совјетског Савеза, сасвим разликовала од дотадашњег понашања у чехословачко-југословенским односима, склони смо закључку да је Штроугал наступао самоницијативно.

Резиме

Рад је настао анализом до сада некористићених архивских извора. Бави се карактером и специфичним облицима односа између Чехословачке и Југославије после 1974, када је превазиђен спор два левичарска ауторитарна режима који је настао после гушења Прашког пролећа. Аутори су изучавали како су две стране доживљавале политичку, економску и друштвену стварност друге државе и које су импресије имали о истакнутим партијским и државним функционерима. Поред међудржавних и међувладиних контаката, бавили су се и економском сарадњом (неиспуњени планови за увоз радне снаге из Југославије и за убрзану изградњу Јадранског нафтовода). Проучавали су значај туризма у међусобним односима, као и питања везана за емиграцију чехословачких туриста преко СФРЈ у западноевропске земље. Предмет истраживања је и приступ Титовог режима деловању чехословачких дисидената и утицај активирања југословенске ибеовске емиграције на односе два руководства.

превео са чешког Слободан Селинић

36 У том контексту је поменуто само функционере који су пре јануара 1968. били у уском кругу сарадника Антонина Новотног.

37 АЈ, 507, ЧССР, IX, ЧССР, Белешка о разговору Ц. Биједића са Л. Штроугалом 9. 12. 1975.

38 АМЗВ, ф. ТОЈ 1975–1979, к. 2, zpráva předsednictvu ÚV KSČ o návštěvě L. Štrougala v SFRJ, leden 1976.

Sources and Literature

- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Fond Politička arhiva, Čehoslovačka.
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha. Fond Teritoriální odbor Jugoslávie.
- Národní archiv České republiky. Fond Ústřední výbor Komunistické strany Československa.
- Arhiv Jugoslavije: Fond 837, Kabinet Predsednika Republike; Fond 507/IX, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije/Komisija za međunarodne odnose i veze; Fond 803, Predsedništvo SFRJ.
- Bogetić, Dragan. *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2019.
- Čavoški, Jovan. „Čekajući Evropu u Beogradu: Jugoslavija i beogradski sastanak KEBS-a 1977–1978“. *Tokovi istorije 2/2019*, 167–198. (cyrillic) doi: 10.31212/tokovi.2019.2.cav.167-198
- Dimić, Ljubodrag. „Godina 1968 – ishodište nove jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije“. *1968 – četrdeset godina posle*, ur. Radmila Radić, 339–375. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944—1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Kaplan, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*, I–II. Brno: Doplněk, 2000, 2002.
- Karner, Stefan. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*, I–II. Köln: Böhlau, 2008.
- Mcdermott, Kevin, Matthew Stibbe. *Eastern Europe in 1968: responses to the Prague Spring and Warsaw Pact invasion*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- Mcdermott, Kevin. *Communist Czechoslovakia, 1945–89: a political and social history*. London: Palgrave, 2015.
- Mlynář, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremlu*. Köln: Index, 1981.
- Orlandić, Marko. *U predvečerje sloma. (Sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979–1982)*. Podgorica: Pobjeda, 2002.
- Pauer, Jan. *Prag 1968: der Einmarsch des Warschauer Paktes: Hintergründe - Planung - Durchführung*. Bremen: Temmen, 1995.
- Pelikán, Jan, Ondřej Vojtěchovský. „Jugoslávie a československý disent v prvním desetiletí normalizace. Tematická edice dokumentů z bělehradských archivů“. *Soudobé dějiny*, 2018, XXV, 3–4, 582–611.
- Pelikán, Jan, Ondřej Vojtěchovský. „V předtuše odkvétání. Československo a Jugoslávie v prvních měsících normalizace“. *Securitas imperii 1*, 2019, 162–196.
- Pelikán, Jan. *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha: Filozofická fakulta UK v Praze, 2008.

- Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008. (cyrillic)
- Selinić, Slobodan. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010.
- Schulze Wessel, Martin. *Der Prager Frühling: Aufbruch in eine neue Welt, 2. durchgesehene und aktualisierte Auflage*. Ditzingen: Reclam, 2018.
- Skilling, Gordon H. *Czechoslovakia's interrupted revolution*. Princeton: Princeton University, 1976.
- Sovilj, Milan. *U potrazi za nedostižnim: jugoslovensko-čehoslovačke kulturne veze, 1945–1949*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.
- Tripković, Đoko, Milica Tripković. *Iskušenja jedne mladosti, Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948. g.* Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1988.
- Vojtěchovský, Ondřej, Jan Pelikán. „Z dovolené do emigrace. Jugoslávie jako tranzitní země pro československé emigranty v období normalizace“. *Paměť a dějiny* 2, 2019, 3–22.
- Vojtěchovský, Ondřej. *Z Prahy proti Titovi!: jugoslávská prosovetská emigrace v Československu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012.
- Williams, Kieran. *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics, 1968–1970*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Summary

Jan Pelikán
Ondřej Vojtěchovský

Czechoslovakia and Yugoslavia in the second half of the 1970s

ABSTRACT: The paper discusses the character and specific forms of the Czechoslovak-Yugoslav relations after 1974, when the two leftwing authoritarian regimes settled their dispute, which sprang up after the crushing of the Prague Spring. In addition to interstate and intergovernmental relations, another aspect that was examined is their economic cooperation. The paper is based on as yet unexplored archival sources.

KEY WORDS: Czechoslovakia, Yugoslavia, collaboration, distance, Eastern Bloc

The author analyzes the character and specific forms of relations between Czechoslovakia and Yugoslavia after 1974, when the two leftwing authoritarian regimes settled their dispute, which sprang up after the crushing of the Prague Spring. The authors studied how the two sides experienced the political, economic and social reality of the other state and what impressions they formed of prominent party and government officials. In addition to interstate and intergovernmental contacts, it discusses economic cooperation (unrealized plans to import workforce from Yugoslavia and plans for the expedited construction of the Adriatic oil pipeline); the importance of tourism in bilateral ties, as well as issues related to the emigration of Czechoslovak tourists to Western European countries via the SFRY. Another subject of the research is the attitude of Tito's regime toward the activities of Czechoslovak dissidents and the effect that the activation of Yugoslav Cominformist emigrés had on the relations between the two leaderships. The paper is based on previously unexplored archival material.